

ԱԴՐԲԵՋԱՆԱԿԱՆ ՄԱՄՈՒԼԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆՆԻՑ.
ՀԱՄԱՌՈՏ ԱԿՆԱՐԿ

Բանալի բառեր (Keywords). մամուլի պատմություն, պարբերական, ամսաթերթ, Ադրբեջան, լրատվական գործակալություն, հակահայկական քարոզչություն

Ամերիկյան «Freedom House» հեղինակավոր կազմակերպության «Մամուլի ազատություն-2010» հաշվետվության համաձայն, Ադրբեջանը աշխարհի 196 երկրների շարքում հայտնվել է 171-րդ տեղում: Ընդհանուր առմամբ, զանգվածային լրատվամիջոցների ներկայացուցիչների դեմ ներկայումս Ադրբեջանում ընթանում է 27 դատական գործ¹:

Ադրբեջանում, որպես մամուլի ազգային օր, ընդունված է նշել հուլիսի 22-ը՝ Հասան բեյ Ջարդաբիի կողմից Թիֆլիսում առաջին տպագիր օրգանի՝ «Էքինչի» («Յինջի») թերթի լույս ընծայման օրը (հայերեն թարգմանաբար նշանակում է հողագործ): Գաղտնիք չէ, որ տևական ժամանակ Թիֆլիսը եղել է Անդրկովկասի մշակութային և վարչական կենտրոնը՝ իր նշանակալի ազդեցությունը թողնելով նաև մամուլի և գրականության վրա: Մինչ Բաքվում առաջին ռուսալեզու տպագիր օրգանի լույսընծայումը, ներկայիս Ադրբեջանի տարածքում ապրող ժողովրդի տնտեսական և մշակութային կյանքը լուսաբանող հրապարակումները տեղ էին գտնում Թիֆլիսում լույս տեսնող ռուսական թերթերում²: Ընդհանուր առմամբ 1870-1889թթ. ընկած ժամանակահատվածում Անդր-

¹ Azərbaycan mətbuatı: Tarix və bu gün (təhlil) [Tapdıq Fərhadoglu](http://www.amerikaninsesi.org/content/azrbaycan-mtbuat-tarix-v-bu-gun-thlil--126019508/723271.html)
<http://www.amerikaninsesi.org/content/azrbaycan-mtbuat-tarix-v-bu-gun-thlil--126019508/723271.html>

² Şahverdiyev A., Azərbaycan mətbuatı tarixi. “Təhsil” nəşriyyatı, 2006, s. 11.

կովկասում գործում էր 56 տպագիր օրգան: Դրանցից 20 ուսերենով էր լույս տեսնում, 15-ը՝ վրացերենով, նույնքան էլ հայերենով և ընդամենը 3-ը՝ ադրբեջաներենով: Այսպես, օրինակ «Tiflis Թxbari» («Թիֆլիսի նորություններ») թերթը ադրբեջաներենով առաջին անգամ լույս է տեսել 1832թ. հունվարին և իր գործունեությունը դադարեցրել է ընդամենը մեկ տարի անց: Սակայն այս թերթից ոչ մի նմուշ չի պահպանվել:

1870-ական թթ.. Ա. Բաքըխանովի, Մ. Ախունդովի և Մ. Վազեհի գլխավորությամբ Անդրկովկասում, իսկ ավելի կոնկրետ՝ ներկայիս Ադրբեջանի տարածքում, պայքար էր ընթանում լուսավորության և քաղաքակրթության տարածման համար: XIX դարի երկրորդ կեսին ադրբեջանցի մտավորականության հայտնի ներկայացուցիչներից մեկի՝ Հյուսեին բեյ Մելիքով Ջարդաբիի հասարակական-քաղաքական գործունեության մեջ հատկապես նշանակալի էր «Էքինչի» թերթի դերը³: Փաստացի, 1875թ. հուլիսի 22-ին «Էքինչի» թերթի առաջին համարի լույս ընծայմամբ սկիզբ է դրվում ադրբեջանական «ազգային պարբերական մամուլի ստեղծմանը»: Ջարդաբին և իր համախոհներն իրենց առջև նպատակ էին դրել ժողովրդին դուրս բերել հետամնաց վիճակից, միաժամանակ տարածել ժամանակակից արժեքներ ու գաղափարներ: Թերթի մասին Ադրբեջանի արխիվում պահպանվել են բազմաթիվ նյութեր⁴: Թերթը դադարեցնում է իր գործունեությունը 1877թ. սեպտեմբերի 29-ին իր 56-րդ՝ վերջին համարի լույսընծայումից հետո: Որպես թերթի գործունեության դադարեցման պատճառ նշվում են ճնշումները, որ կիրառվում էին նաև խմբագրի նկատմամբ: «Էքինչի» թերթի փակվելուց հետո որոշ ժամանակ Անդրկովկասում ադրբեջաներենով ոչ մի թերթ լույս չէր տեսնում: Թիֆլիսում բնակվող Հաջը Մեիդ

³ Նույն տեղում, էջ 13:

⁴ <http://qafqazregion.az/4682--az%C9%99rbaycan-m%C9%99tbat%C4%B1-az%C9%99rbaycan-dilini-nec%C9%99-bilir7--.html>

էֆենդի Ունսիզադէի ջանքերով 1879թ. հունվարի 14-ին լույս է տեսնում «Լույս» («Ziya») անվանումով թերթի առաջին համարը, որն այնուհետև վերանվանվում է «Կովկասի լույս» («Ziya-i Qafqaziya»): «Կովկասի լույս» թերթը շարունակեց իր գործունեությունը մինչև 1884թ.: Ընդհանուր առմամբ թերթը լույս է ընծայել 183 համար:

Ադրբեջանում լույս տեսնող առաջին ռուսերեն պարբերականը կոչվել է «Բաքվի թերթիկ» (Бакинский листок), որի առաջին համարը լույս է տեսել 1871թ.: Իսկ 1876թ. Բաքվում լույս է տեսնում ևս մեկ ռուսալեզու պարբերական՝ «Բաքվի նուրություններ» (Бакинские известия) անունով: Այն Բաքվի նահանգի պաշտոնաթերթն էր և ստեղծվել էր գեներալ-նահանգապետ Դ.Ս. Ստարոսելսկու նախաձեռնությամբ: Այս շրջանում լույս տեսնող թերթերի մեծ մասի համար առաջնային էին պաշտոնական լուրերը, որոշումները, հայտարարությունները և հաղորդագրությունները⁵: Բաքվում ռուսերենով տպագրվող թերթերից ամենաերկարակյացը «Կասպի» (Каспи) թերթն էր: 1881-ից մինչև 1919թ. այն թողարկել է 1065 համար և իր գործունեության ընթացքում հնարավորինս արտացոլել է հասարակության կյանքում տեղի ունեցող բազմաթիվ իրադարձությունները:

XIX դարի վերջին և XX դարի սկզբին Բաքուն դառնում է ցարական Ռուսաստանի խոշոր արդյունաբերական կենտրոններից մեկը: XX դարի սկզբին մեկը մյուսի հետևից ստեղծվում են տարաբնույթ պարբերականներ՝ նախատեսված հասարակության տարբեր շերտերի համար:

Ադրբեջանական մամուլի պատմության մեջ իր ուրույն տեղն ունի երգիծական «Մոլլա Նասրեդդին» (Molla Nəsrəddin) ամսագիրը, որը թողարկվել է 1906թ. ապրիլի 7-ին: Ամսագիրը որոշակի ճնշումների ներքո, կապված երկրում 1918թ. հունվարին հասարակական-քաղաքական իրադար-

⁵ <http://www.mct.gov.az/content.php?lang=az&page=112&nid=63>

ձույթունների հետ, փակվում է, խմբագիրն էլ հեռանում է Թիֆլիսից: Խորհրդային կառավարության միջամտությամբ «Մոլլա Նասրեդդին» հրատարակչությունը 1922թ. նոյեմբերին տեղափոխվում է Բաքու, և հանդեսը շարունակում է լույսընծայվել մինչև 1931թ.: Ընդհանուր առմամբ, լույս է տեսել ամսագրի 370 համար⁶: «Մոլլա Նասրեդդին»-ից հետո դրա ազդեցության ներքո սկսում են լույսընծայվել մի շարք նմանատիպ երգիծական ամսագրեր:

Կարելի է փաստել, որ ադրբեջանական մամուլը շատ ավելի համակարգված տեսքով հանդես է եկել խորհրդային տարիներին, երբ մեկը մյուսի հետևից ստեղծվել են տարաբնույթ թերթեր ու ամսագրեր: Այդ բոլորը, բնականաբար, լույս էին տեսնում խորհրդային իշխանության թույլտվությամբ և ծառայում էին իշխանությունների գաղափարները տարածելուն: Այսպես, օրինակ «Կոմունիստ» (Komunist) թերթը երևան է գալիս 1919թ. օգոստոսին: Ադրբեջանի բոլշևիկները «Կոմունիստը» հրատարակել են առանց կառավարական մարմիններին տեղյակ պահելու: Միայն խորհրդային կարգերի հաստատումից հետո՝ 1920 թվականի ապրիլի 30-ին, թերթը սկսեց գործել օրինական կերպով: Թերթի էջերում հաճախ հանդես էին գալիս ժամանակի այնպիսի հայտնի գործիչներ, ինչպիսիք էին Ս. Կիրովը, Գ. Օրջոնիկիձեն, Ն. Նարիմանովը, Ս. Աջամալբաշևը և այլք: «Կոմունիստը», կարելի է ասել, որ իր շուրջն էր հավաքել ժամանակի հայտնի գրողներին և հրապարակախոսներին: Իսկ 1922թ. հուլիսին Ադրբեջանական ԽՍՀ Կոմունիստական կուսակցության Կենտրոնական կոմիտեն կանանց հասարակական-քաղաքական ակտիվ կյանքի մեջ ընդգրկելու նպատակով որոշում է կայացնում լույսընծայել գրական, հասարակական, քաղաքական ուղղվածություն ունեցող «Արևելքի կին» ամսագիրը (Şərq qadını): Ամսագրի առաջին խմբագիրն է եղել Այնա Մուլ-

⁶ Şahverdiyev A., նշվ. աշխ., էջ 33.

թանովան: 1938 թվականից «Արևելքի կին»-ը վերանվանվում է «Ադրբեջանի կին» (Azərbaycan qadını):

1927թ փետրվարին սկսում է իր գործունեությունը «Պիոներ» (Pioner) ամսաթերթը, որի նպատակն էր դպրոցականներին դաստիարակել իշխող գաղափարախոսության պահանջներին համահունչ:

«Սպորտ» (İdman) հանդեսը ադրբեջանական մամուլի պատմության մեջ համեմատաբար երկար կյանք ունեցած թերթն է, և նրա անցած ուղին խորհրդանշում է ադրբեջանական մարզական լրագրության պատմությունը: Ժամանակին «Սպորտ»-ը լույս է տեսել 120 հազար տպաքանակով, որից 90 հազարը ադրբեջաներեն, 30-ը՝ ռուսերեն: Իր գործունեության սկզբից հանդես զալով և՛ ադրբեջաներեն, և՛ ռուսաց լեզուներով, չորս էջով տպագրվող թերթը հետաքրքրությամբ ընթերցվում էր ոչ միայն Ադրբեջանում, այլև նախկին ԽՍՀՄ այլ շրջաններում: Ներկայումս այն լույս է ընծայվում 1500-2000 օրինակով⁷: «Ոգնի» (Kirpi) ամսագիրը լույս է տեսնում սկսած 1952-ից, որի գործունեության հիմնական ուղղությունը հասարակության մեջ առկա թերությունները վերհանելն է, կարճ ասած՝ հետևում է «Մոլլա Նասրեդդին» ամսագրի աշխատելառճին: Ադրբեջանական մամուլի պատմության մեջ ամենաերկարակյաց թերթը՝ «Բաքվի աշխատավոր»-ը (Бакинский рабочий), սկսել է լույս տեսնել սկսած 1906-ից: Թերթը բարձրաձայնում էր Ադրբեջանի բոլշևիկների գաղափարների և բուրժուազիայի դեմ ժողովրդի պայքարի մասին: 1923 թ. լույս է տեսնում թերթի հազարերորդ համարը: Թերթն արժանացել է պետական մրցանակի, ներկայումս էլ շարունակում է իր գործունեությունը: «Գրականություն» (Ədəbiyyat) թերթի առաջին համարը լույս է ընծայվել 1933 թվականի դեկտեմբերի 5-ին: Թերթը մշտապես ներկայացնում էր գրականության և արվեստի աշխարհի նորություններ:

⁷ Նույն տեղում, էջ 43:

ըը, պայքարում էր գրական աղբյուրներենի զարգացման, մաքրման և գործառույթների ընդլայնման համար: Ժամանակի առավել հայտնի գրողներն իրենց ստեղծագործությունները հանձնում էին ընթերցողների դատին հենց այս ամսագրի միջոցով:

1920-ական թթ. սկզբին Աղբյուրներում լույս էին տեսնում մի քանի ամսագրեր, որոնք, սակայն, ակտիվորեն գրական-գեղարվեստական, գիտական և դաստիարակչական բնույթի հոդվածներով հանդես չէին գալիս, ուստի կարիք էր զգացվում որևէ լուրջ վերլուծական կամ գիտական ոճի ամսագրի: Աղբյուրներում ԽՍՀ Ժողկոմիտրիի նախագահ Նարիման Նարիմանովը, Լուսավորության կոմիսար Մուստաֆա Գուլիևը և մի քանի այլ գործիչներ հանդես են գալիս անկախ գրական ամսագիր ստեղծելու նախաձեռնությամբ: Արդյունքում 1922 թվականին որոշում է կայացվում (Maarif) «Լուսավորություն» անվանումով ամսագիրը թողարկելու մասին: Ամսագիրը տարբեր տարիների հանդես գալով տարբեր անվանումներով՝ ըստ էության կատարում էր իր առջև դրված առաքելությունը:

Խորհրդային իշխանության տարիներին Աղբյուրներում լույս են տեսել նաև մի շարք այլ թերթեր և ամսագրեր. «Աղբյուրների երիտասարդները» (Azərbaycan gəncləri), «Բաքու» (Bakı), «Ժողովրդական լուսավորություն» (Xalq maarifi), «Նոր աստղ» (Yeni yıldız), «Կոոպերատիվ աշխատանք» (Kooperativ iş), «Ապագա» (Gələcək), «Աղբյուրներ» (Azərbaycan) և այլն: Ընդհանուր առմամբ, խորհրդային շրջանի աղբյուրներական մամուլն ունի բազմաթիվ ընդհանրություններ խորհրդային մյուս հանրապետություններում գործունեություն ծավալած տպագիր օրգանների հետ, ինչն էլ հասկանալի է և պատճառաբանված, քանի որ գտնվում էր խորհրդային իշխանությունների համապատասխան կառույցների վերահսկողության ներքո և ղեկավարվում էր նրանց կողմից:

1991թ. անկախությունն ձեռք բերելուց հետո Ադրբեջանը որպես նորանկախ պետության կայացման մոդել հռչակելով «ժողովրդավարական, իրավական, աշխարհիկ» պետության մոդելը՝ հռչակում է խոսքի և տեղեկատվության «ազատության» ապահովման համար ՁԼՄ-ների ազատ գործունեության անհրաժեշտ պայմանների ստեղծման մասին: Ադրբեջանցիների համար համազգային առաջնորդ համարվող նախագահ Հեյդար Ալիևը հայտարարել էր. «Մի կողմում իշխանությունն է, մյուս կողմում ընդդիմությունը, իսկ մեջտեղում՝ անկախ մամուլն է»:

Անկախ մամուլի առաջին ծիծեռնակ համարվող «Ազատություն» (Azadlıq) թերթը առաջին անգամ լույս է տեսնում 1989 թ. դեկտեմբերին: Թերթի խմբագիրն էր ճանաչված լրագրող Նեջեֆ Նեջեֆովը: Այնուհետև (1991-92թթ.) մեկը մյուսի հետևից հիմնվում են «Ձերկալո» (Зеркало), «Չայն» (Səs), «Նոր Մուսավաթ» (Yeni müsavat), «Երկու ափ» (İki sahil), «Հինգ հարյուր քսանհինգերորդ թերթ» (525-ci qəzet), «Նոր Ադրբեջան» (Yeni Azərbaycan) օրաթերթերը: Մրանք հիմնականում ընդդիմադիր հայացքներ ունեցող պարբերականներ են: Հ. Ալիևը, այնուհետև նրա որդին՝ Իլհամ Ալիևը, ստորագրում են մի շարք հրամանագրեր զանգվածային լրատվամիջոցների աշխատանքը կանոնակարգելու և համակարգելու նպատակով: Մասնավորապես, 1999թ. Ադրբեջանի Հանրապետությունում ընդունվում է «ՁԼՄ-ների մասին օրենքը»: Իսկ տասը տարի անց՝ 2009թ. մայիսի 22-ին հիմնվում է Ադրբեջանի Հանրապետության նախագահին կից ՁԼՄ-ների զարգացմանը նպաստող Պետական աջակցության ֆոնդը⁸:

Ինչպես ամբողջ աշխարհում, Ադրբեջանում ևս թարմ տեղեկատվություն ստանալու ամենաարդյունավետ միջոցներից են տեղեկատվական գործակալությունները: Ադրբեջանի

⁸ <http://www.mct.gov.az/content.php?lang=az&page=112&nid=63> Ադրբեջանի զբոսաշրջության նախարարության պաշտոնական կայք

տեղեկատվական գործակալությունների պատմությունն սկսվում է «AzərTAc»՝ Ադրբեջանի պետական հեռագրային գործակալությունից: 1920թ. Ադրբեջանի Ժողովրդական Հանրապետության կառավարության կողմից ստեղծված գործակալությունը հետագայում խորհրդային իշխանության տարիներին հանդես է եկել տարբեր անվանումներով: 1991թ. Ադրբեջանի անկախացումից հետո գործակալությունը վերականգնում է իր նախնական անվանումը: Ներկայումս «Azertac»-ը տեղեկատվություն է տարածում ադրբեջաներեն, ռուսերեն և անգլերեն: Բացի վերոնշվածից, Ադրբեջանում գործունեություն ծավալող առավել հայտնի լրատվական գործակալություններն են. «Azəri Press Agentliyi» (APA), «Azərpress», «Azmedia», «Azadinform», «Assa-irada», «Turan», «Trend», «İnterfaks-Azərbaycan», «Fineko» և այլն:

Ուսումնասիրման միանգամայն առանձին թեմա է Ադրբեջանում հայերենով ներկայացվող ապատեղեկատվությունը, որը հատկապես վերջին տասնամյակում վերածվել է քարոզչական պատերազմի ակտիվ գործիքի:

Ադրբեջանական մամուլի պատմության համառոտ ակնարկը թույլ է տալիս հանգել հետևյալ եզրահանգումների.

ա. ադրբեջանական մամուլը մշտապես աչքի է ընկել իր ոչ անկախ բնույթով.

բ. մամուլի զարգացումն ու կայացումը կապվում են Ադրբեջանի պատմության խորհրդային ժամանակահատվածի հետ.

գ. ժամանակակից փուլում ադրբեջանական մամուլի մի զգալի հատվածը (հատկապես էլեկտրոնային) աչքի է ընկնում ընդգծված հակահայկական բնույթով և ծառայում է որպես ակտիվ քարոզչական գործիք տեղեկատվական պատերազմում:

**ИЗ ИСТОРИИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ПРЕССЫ:
КРАТКИЙ ОЧЕРК**
Лилит Мовсисян
(резюме)

Азербайджанская пресса не отличается своей богатой и долгой историей, но она тщательно изучена в основном современными азербайджанскими исследователями. 22 июля в Азербайджане отмечается, как День прессы в честь издания первого печатного органа Тифлисской “Экинчи”. В досоветской эпохе деятельность печатных органов Азербайджана распространилась в основном в разных городах Закавказья и в основном они печатались на русском языке. Азербайджанская пресса становилась гораздо более развитой в советское время, когда один за другим вышли в свет различные газеты и журналы на нескольких языках. Уже в независимой Азербайджанской Республике, сохраняя, меняя и развивая традиции, публикуются и новые органы СМИ, стараясь действовать в новых реалиях. В современном этапе, значительная часть прессы Азербайджана (особенно электронные СМИ), известны своими анти-армянскими направлениями и служат в качестве инструмента пропагандистской войны.